

Динаміка змін соціально-трудових відносин під впливом глобалізаційних тенденцій

Висвітлено головні тенденції впливу глобалізації на розвиток соціально-трудової сфери та формування людського капіталу. Проаналізовано змістовний компонент глобалізаційних процесів, переваги та недоліки глобалізації соціально-трудових відносин, вплив тенденцій глобального економічного простору на принципи організації праці. Показано роль транснаціоналізації у забезпеченні зайнятості населення та її вплив на продуктивність праці. Висвітлено динаміку зростання продуктивності праці та зменшення бідності працюючого населення. Охарактеризовано відмінності у витратах на оплату праці за регіонами світу. Виокремлено головні тенденції розвитку ринку праці.

Ключові слова: глобалізація, соціально-трудова відносина, продуктивність праці, міжнародна міграція.

Глобалізація економічних процесів, що охопила увесь світ, у тому числі й Україну, є об'єктивним, беззаперечним і неминучим явищем. Вона виявляється у формі інтеграції національних економік у світовий економічний простір через інтенсифікацію світової торгівлі, прямі іноземні інвестиції та потоки капіталу, інтенсифікацію процесів міграції, поширення технологій та ін.

Глобалізація суттєво впливає на економіку всіх країн, і цей вплив має багато-аспектний характер. Тенденції глобального світового економічного простору сьогодні визначають процеси виробництва товарів і послуг, використання робочої сили, напрямки інвестицій у фізичний і людський капітал, технології та їх поширення з одних країн в інші. Всі ці масштабні зміни відбиваються на конкурентоспроможності та ефективності виробництва, продуктивності праці та структурі зайнятості в глобальному масштабі. Національні економіки нині більш інтегровані у світову систему, ніж у будь-який інший час у минулому. Метою цієї роботи є дослідження й узагальнення тенденцій впливу глобалізації на соціально-трудова сферу.

Глобалізація призводить до підвищення продуктивності праці в результаті раціоналізації виробництва на глобальному рівні й до поширення передових технологій. Фактором глобалізації економіки є нова якість суспільного поділу праці як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Науково-технічна й інвестиційна кооперація призвела до формування міжкорпоративного поділу праці й нової спеціалізації суб'єктів господарювання, що сформувалися на транснаціональній основі й заклали основи інтернаціоналізованого процесу відтворення, організаційні структури й економічні межі якого не збігаються з національними кордонами. Більша ефективність сприяє безперервному економічному зростанню, створенню нових робочих місць й розширенню інших економічних можливостей. Загострення конкуренції несе з собою переваги для споживачів у формі нижчих цін.

Глобалізація також сприяє поширенню сучасних технологій і методів організації праці, вільному й швидкому обороту капіталів, росту закордонних інвестицій, розширенню можливостей для розвитку інфраструктури, полегшенню контактів між людьми.

Критика сучасних глобалізаційних процесів зазвичай висвітлюється у двох ракурсах – екологічного навантаження на планету, а також на таких «супровідних наслідках» глобалізації, як бідність, нерівність, несправедливий розподіл, зникнення традиційної культури тощо.

Вигоди процесу глобалізації розподіляються між учасниками вкрай нерівномірно. Підвищення продуктивності, скорочення витрат, зростання доходів і добробуту на одному полюсі досягаються ціною збільшення невизначеності, ризиків, нерівності, бідності на іншому. Глобалізація не тільки не ліквідує й не зменшує, а консервує і збільшує нерівність між країнами й народами, – так званим «золотим мільярдом» і більшістю населення Землі, між різними суспільними прошарками в кожній країні, між окремими людьми. За останні 30 років глобальна економіка зростає приблизно на 2-3% у рік, і за цей же час розрив між багатими та бідними країнами збільшився в 10 разів [5]. Тому критики сучасних глобалізаційних процесів часто називають глобалізацію новою формою імперіалізму або новою стадією капіталізму в століття електроніки. Інші вбачають у глобалізації нову форму колоніалізму, за якої роль нових метрополій відіграють індустріально розвинені країни, головним чином Сполучені Штати, а їх колонії – більшість країн світу.

Оскільки більшість нових підприємств будується саме в країнах, що розвиваються, з слабшим регулюванням проблем забруднення навколишнього середовища, глобалізм та вільна торгівля призводять до зростання забруднення, причому центрами забруднень стають менш розвинені країни.

Як би не ставилися до глобалізації її противники й прихильники, потрібно визнати, що вона вже докорінно змінила світову систему, відкриваючи нові можливості, але поряд з тим породжуючи нові проблеми. Це твердження є особливо справедливим щодо питань зайнятості.

Основним наслідком поширення та інтенсифікації глобалізаційних процесів та інтернаціоналізації капіталу стала так звана реструктуризація економіки і бізнесу. З точки зору економіки це знайшло своє виявлення в тенденціях у сфері зайнятості (і безробіття), в структурі зайнятості, змінах характеристик робочих місць, змісту праці, кваліфікації зайнятих, що безпосередньо впливає на продуктивність праці.

Робоча сила сьогодні залишається центральним моментом глобалізаційних процесів, оскільки інвестиції та переміщення капіталу є надзвичайно мобільними та легко переміщуються залежно від потреб виробництва та розподілу товарів та послуг. Глобалізація, структурні зміни, розширення ЄС та інші фактори чинять істотний вплив на сучасні моделі трудових відносин. Зміни, що відбуваються в глобальному економічному просторі, впливають на ситуацію не лише на міжнародному, а й на локальних ринках праці, підвищуючи залежність параметрів зайнятості всередині країни від зовнішніх факторів та вимагаючи постійного підвищення конкурентоспроможності, продуктивності праці, гнучкості та мобільності.

Під впливом тенденцій глобального світового економічного простору змінюються й принципи організації праці. Колишня прив'язка до робочого місця у багатьох випадках стає необов'язковою, так само як і жорсткий погодинний режим праці. На зміну їм приходять дистанційна зайнятість, графіки гнучкого робочого часу тощо.

Безсумнівно, головною відповіддю на виклик, пов'язаний з освоєнням нових технологій і посиленням глобалізації, є підвищення рівня освіти й професійної підготовки. У нинішніх умовах працівники просто змушені не просто постійно підвищувати кваліфікацію та отримувати нові знання з суміжних дисциплін, але й бути готовими до кардинальних змін в організації праці, які нерідко спричинюють і зміни у способі життя. Мобільнішою стає і система оплати праці: окрім заробітної плати, розширюється застосування інших форм компенсацій – бонусів, опціонів, участі в прибутках і т.д.

Одним з основних виявів глобалізації є феномен транснаціоналізації. Процес глобалізації економіки набув небаченого розмаху в останні десятиліття, коли різні ринки, зокрема капіталу, технологій, інвестицій, товарів та послуг, та значною

мірою ринок праці стали все більше взаємозалежними й інтегрованими в багаторівневу мережу транснаціональних корпорацій (ТНК).

З розширенням глобально-орієнтованого виробництва в багатьох країнах, що розвиваються, з'явилися нові можливості зайнятості, що допомагало зменшувати бідність і підвищувати рівень доходів у цих країнах. ТНК є продуктивнішими, вони часто сплачують більшу зарплату своїм працівникам: порівняно з «внутрішніми» роботодавцями відрізняються високим розвитком системи менеджменту, зокрема менеджменту персоналу. Вони – високопродуктивні та динамічні фірми, які прагне мати кожна економіка і в яких прагнуть працювати професіонали. Сучасні ТНК активно інвестують у розвиток людського капіталу своїх працівників, підвищуючи продуктивність праці. Інвестиції в людський капітал необхідні для гнучкіших моделей організації виробництва, що обумовлене необхідністю підтримувати високу конкурентоздатність за умов глобального світового ринку.

Завдяки цьому середньостатистичний працівник стає кваліфікованішим. Фактично щодня виникають усе нові вакансії, що вимагають високотехнологічних знань та здатності негайного включення у робочий процес, кросдисциплінарних знань, високорозвинених комунікативних навичок та вміння ефективно побудови міжособистісних стосунків, а також вміння працювати в команді. При цьому інтелектуальний капітал стає найважливішим товаром на світовому ринку.

Сучасними рушіями росту є комп'ютери та безпровідні технології, охорона здоров'я та медичні послуги, зв'язок і телекомунікації, високотехнічне обладнання та засоби електронної комерції. Ці рушії зростання галузей і секторів створюють робочі місця для працівників «сфери передових знань» і владним чином впливають на продуктивність праці в тих країнах чи регіонах, де ці галузі є високорозвиненими, а їх продукція набула поширення.

На межі тисячоліть світова економіка нарощувала обсяги, а в переважній більшості регіонів спостерігалися високі темпи росту зайнятості й продуктивності праці. З 1997 по 2007 р. зростання продуктивності праці відбувалося із середньорічним темпом 2,1%, а валовий внутрішній продукт зростав на 4,2%. З 2000 р. продуктивність праці зростала в усьому світі. [2].

З 1997 по 2007 р. продуктивність праці в абсолютному значенні зросла найбільше в розвинених країнах та ЄС. У Центральній та Східній Європі та СНД продуктивність праці почала досить стрімко зростати, починаючи з 2002 р. Досить інформативним є представлення динаміки продуктивності праці за темпами її зростання. Безумовним лідером за темпами зростання продуктивності праці є Східна Азія – приріст продуктивності праці в цьому регіоні збільшувався з середньорічним темпом 6,4% з 1997 по 2007 р. Продуктивність праці також досить активно зростала в країнах Центральної та Східної Європи та СНГ (середньорічний приріст продуктивності праці – 4,1% за 1997–2007 рр.) та Південної Азії (середньорічний приріст продуктивності праці – 3,6%). Продуктивність праці в розвинених країнах та ЄС збільшувалася зі щорічним приростом 1,6% з 1997 по 2007 р. Найнижчі темпи зростання продуктивності праці спостерігалися в країнах Африки до півдня від Сахари (1,1%), Близького Сходу (–0,2%) й Північної Африки (1,4%), а також Латинської Америки й Карибського басейну – 0,6% за 1997-2007 рр. [2]

Поруч з беззаперечними перевагами процесу глобалізації існує також ряд суперечностей. Глобалізація призвела до стрімкого економічного зростання деяких країн, та водночас стала причиною гострих соціальних проблем для інших. Величезні темпи зростання міжнародної торгівлі та прямих іноземних інвестицій транснаціональних корпорацій, що розподіляють ресурси в масштабах усього світу, значно та довгостроково впливають на розвиток країн через нерівномірність у розподілу доходів, продуктивності праці, стандартах праці та нерівноцінному обміні.

Це стосується не тільки розриву у доходах між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, але й значної диференціації в доходах всередині країн.

Хоча продуктивність праці у світі активно зростала, процент бідності працюючого населення все ще залишається високим і знижується значно меншими темпами у порівнянні з ростом продуктивності праці (рис. 1).

Зі швидкими темпами поширення інновацій у промислових структурах спостерігається постійно зростаючий попит на висококваліфіковану робочу силу, в той час як попит на менш кваліфіковану працю значно знижується, в результаті чого розрив у доходах стає все більшим. Ця диференціація постійно зростає разом із зростанням темпів глобалізації. Відповідно зростає розрив у людському розвитку та якості людського капіталу.

Багато нових можливостей зайнятості, створених глобалізаційними процесами, є ненадійними, і частка бідності серед працюючого населення в світі все ще залишається високою.

Інший важливий аспект полягає в тому, що, зіткнувшись з альтернативними стратегіями зростання ринкових позицій (як за глобальної економічної кризи) – інтенсифікація комерційних зусиль, зниження ринкових цін або скорочення витрат на персонал, компанії частіше за все схиляються до вибору другої стратегії. Так, у зв'язку з фінансовою кризою та скороченням доступу до фінансування багато підприємств скорочує операційні витрати шляхом відстрочки інвестицій та скорочення робочого часу. При цьому організації з високим рівнем глобальних зв'язків страждають першими.

Оскільки ринок праці є соціально-економічною системою, що змінюється під впливом економічної ситуації в країні, економічні проблеми, епіцентром яких був перш за все фінансовий сектор, тепер набули форми глобальної кризи ринку праці, одним з наслідків якої є спрогнозоване Міжнародною Організацією Праці (МОП) зниження продуктивності праці у 2009 р. практично у всіх регіонах світу. Згідно з прогнозом МОП, продуктивність праці у 2009 р. буде зростати лише в країнах Східної та Південної Азії, а також Північної Африки. В усіх інших регіонах і в світі загалом вона буде знижуватися, при цьому найбільше падіння продуктивності праці очікується в країнах Центральної та Східної Європи та СНД (до 4,1% в 2009 р.) [1, с. 15].

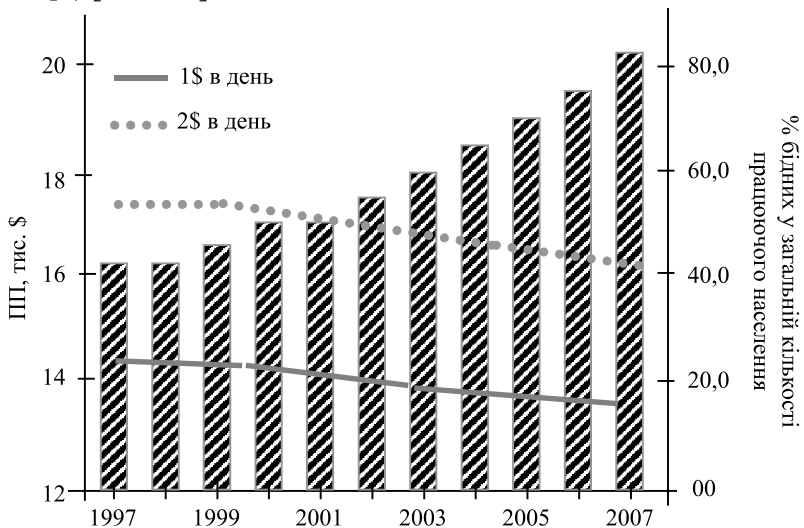

Рис. 1. Динаміка зростання продуктивності праці та зменшення бідності працюючого населення в світі, (% зміни у порівнянні з 1997 р.) [2, с. 48].

Мінус глобалізації також полягає в тому, що багато низькотехнологічних, екологічно шкідливих та/або низькоавтоматизованих виробництв переміщується у країни, що розвиваються, у поєднанні з використанням їх робочої сили за порівняно нижчого рівня оплати праці.

Інвестиції в країни, що розвиваються, з боку розвинених країн, головним чином, зумовлені можливостями скорочення витрат на оплату праці, що значно різняться за регіонами світу [3, с. 1]. Витрати на оплату праці у виробництві є найвищими в розвинених країнах ЄС, США, Канаді, Японії. Значно нижчою є погодинна компенсація в країнах Східної Азії та Східної Європи. Звісно, продуктивність праці в країнах, що розвиваються, значно нижча порівняно з продуктивністю праці в розвинених країнах. Але навіть у цьому випадку, з урахуванням низької заробітної плати, продуктивність праці в країнах, що розвиваються, є досить високою. Так, погодинна компенсація у країнах Східної Європи в 5-7 разів нижча, ніж у розвинених країнах, в той час як різниця в продуктивності праці в цих двох регіонах складає лише 3 рази.

Поряд із створенням нових робочих місць в одних галузях чи секторах економіки, в інших робочі місця швидко і безповоротно зникають із розвитком процесів глобалізації. За рідкісними винятками, загальною рисою як у розвинених, так і менш розвинених країнах було повільне зростання виробництва та продуктивності праці з 1970-х рр. та поступове зникнення робочих місць, особливо в обробній промисловості (сектор «синіх комірців»). Деіндустріалізація – тенденція до скорочення числа робочих місць та оплати праці в обробній промисловості незалежно від того, чи розширюється обсяг промислового виробництва, є відмінною рисою розвинених країн з 1980-х років. Сьогодні вона також спостерігається у багатьох країнах, що розвиваються, де характеризується переносом робочих місць у сферу послуг – роздрібну торгівлю, готельне господарство, туризм, розваги, охорону здоров'я, громадські та особисті послуги і перш за все, – у сектор фінансових послуг. Таким чином, глобалізація призводить до поляризації та сегментації ринку праці. Паралельно відбувається постійне підвищення попиту на висококваліфіковану (відповідно, високооплачувану) робочу силу. При цьому поряд з ростом розриву між найбільш високооплачуваними й низькооплачуваними категоріями працівників спостерігаються й серйозні розходження між окремими професійними групами й усередині цих категорій. Збільшується також різниця між оплатою праці чоловіків і жінок, представників різних вікових груп, регіональні розходження.

Середньорічні темпи зростання заробітної плати не відповідають зростанню продуктивності праці, незважаючи на швидке зростання темпів розвитку торгівлі та прямих іноземних інвестицій. Глобалізація і міграція підривають позиції працівників. Два виміри продуктивності ставлять перед багатьма країнами дилему: підвищення продуктивності необхідне для поліпшення якості зайнятості, але воно може мати негативний наслідок зниження попиту на працю. Швидкі зміни в кваліфікаційних вимогах можуть призвести до зростання структурного безробіття через невідповідність вимог робочих місць та професійних характеристик осіб, що шукають роботу.

Іншим трендом глобалізації, який негативно впливає на країни, що розвиваються, є вплив людського капіталу високої якості у більш розвинені країни, де є можливість отримання вищих доходів та забезпечення вищого рівня життя. Утворюється глобальний ринок праці, а міжнародна трудова міграція на сьогодні набирає небачених масштабів. За оцінками ООН, кількість людей, що живуть у країнах, де вони не народилися, коливається в межах 50-80 млн. осіб. Це відносно небагато. Але в майбутні десятиліття міжнародна міграція може стати важливою проблемою для регіональних і глобальних організацій. Міста вже стають ключовими елементами суспільства в масштабах країн і світу в цілому, а також основними каналами поширення впливу глобалізації.

На відміну від минулих часів, коли капітал і праця були зосереджені в межах однієї країни або на обмеженій міжнародній території, коли додана працею вартість інвестувалася всередині країни, у сучасних умовах розвитку прибутки ТНК зазвичай реінвестуються у розвиток людського капіталу в розвинених країнах, що сприяє виникненню нового інтелектуального капіталу. Новий інтелектуальний капітал сприяє збільшенню продуктивності праці як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Проте прибутки використовуються для формування нового капіталу в високорозвинених країнах, а не в країнах, що розвиваються.

В розвинених країнах високоінформаційні галузі зазвичай інвестують значні кошти в розвиток людського капіталу, генеруючи прибутки від інвестицій у людський капітал. ТНК будуть максимізувати свої прибутки шляхом переміщення в розвинені країни інформаційного капіталу та використовуючи низькооплачуваних працівників для виробництва товарів та послуг у країнах, що розвиваються.

Загалом основні фактори впливу тенденцій глобального економічного простору на соціально-трудова сферу та продуктивність праці можна описати за допомогою такої схеми (рис. 2).

Таким чином, нині світ стикається з драматичними змінами. Ера стрімкого наукового й технологічного розвитку породила революцію в комунікаційних технологіях, що наповнила весь світ і створила глобальне інформаційне суспільство. Глобалізація та швидкий технічний прогрес, нові інформаційні й комунікаційні технології докорінно змінили спосіб життя, навчання, роботи людей у всьому світі. Цей процес супроводжується рядом суперечностей.

Фактор глобалізації дедалі відчутніше впливає на всі сфери суспільного життя та діяльності. Серйозні зміни відбуваються в структурі зайнятості й доходів. Ці зміни значною мірою пов'язані з діяльністю ТНК, які й стали виробничою основою глобалізації, створивши передумови становлення міжнародного виробництва з єдиним інформаційним простором, міжнародним ринком капіталу, науково-технічних послуг та робочої сили.

Глобалізація зумовлює виникнення якісно нового суспільного поділу праці як всередині країни, так і на міжнародному рівні, створення нових можливостей зайнятості, допомагаючи зменшувати бідність і піднімати рівень доходів. Вона сприяє поширенню сучасних технологій і методів організації праці, раціоналізації виробництва та підвищенню продуктивності праці, активізації інвестицій у людський капітал та зростанню загального рівня професійно-кваліфікаційної підготовки. Високий рівень продуктивності праці в країні, своєю чергою, свідчить про високу ймовірність того, що економіка надає можливість для створення і підтримання гідного рівня зайнятості за справедливого рівня оплати та гідних умов праці. Зростання продуктивності праці чинить прямий вплив на соціально-економічний та людський розвиток, сприяє подальшим інвестиціям у людський та фізичний капітал, вдосконаленню системи соціального захисту та технологічному прогресу. І навпаки, низький рівень та нестійкі темпи зростання продуктивності праці в економіці перешкоджають процесові соціально-економічного розвитку, зростанню доходів, рівня життя людей, якості людського капіталу, інтеграції у світовий економічний простір та використанню можливостей глобального світового економічного простору.

В той же час глобалізація також зумовлює ряд негативних наслідків та потенційних проблем. Економічний прогрес не завжди автоматично призводить до прогресу в сфері праці. Глобалізація зумовлює поляризацію та сегментацію ринку праці. Менш розвинені країни страждають від таких наслідків глобалізації, як експлуатація їх трудових ресурсів, значна диференціація в розвитку окремих регіонів, структурне безробіття, дитяча праця, ослаблення ролі профспілкових організацій та багато інших.

У майбутньому можливість розвинених країн підтримувати їх рівень та стандарти життя може достатньо сильно залежати від мобілізації людських ресурсів у

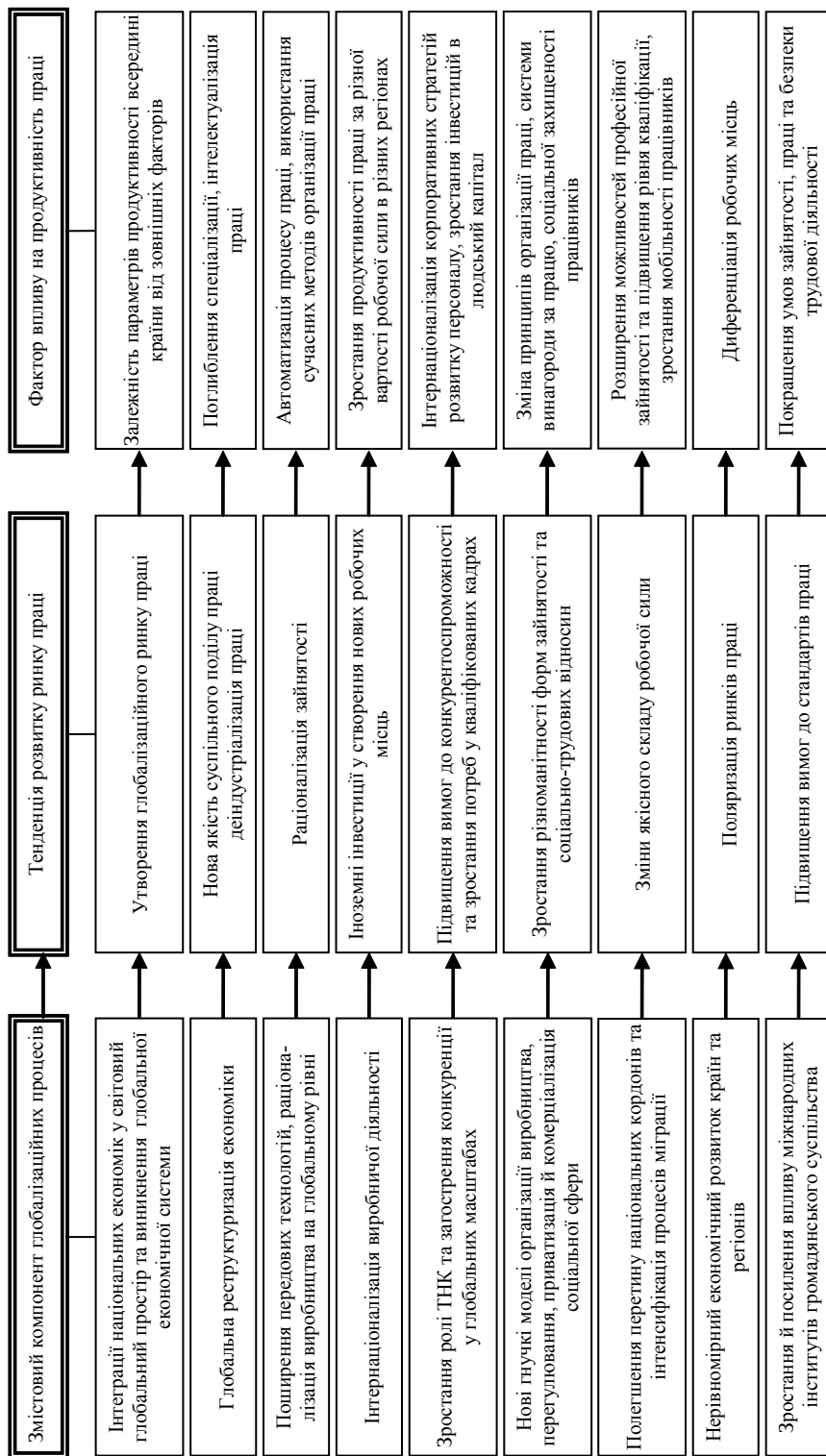

Рис. 2. Вплив глобалізаційних процесів соціально-трудоу сферу та продуктивність праці

країнах, що розвиваються, а країни, що розвиваються, можуть стати більш важливими, ніж будь-коли для транснаціональних корпорацій. Можна очікувати також, що транснаціональні підприємства набуватимуть ще більш важливого значення для країн, що розвиваються, як канали для міжнародних ринків. Щоб скористатися цими можливостями, ці країни, до числа яких можна віднести й Україну, повинні все ж зміцнювати свої позиції в ринкових нішах, в яких вони мають порівняльні переваги. Це вимагає активного управління структурними перетвореннями з урахуванням перспективних напрямів розвитку з урахуванням стану і тенденцій ринку праці та соціальних потреб. Пріоритетом має стати підвищення продуктивності праці шляхом впровадження інноваційних технологій, заочнення постійного вдосконалення людського капіталу, інноваційно-орієнтованого навчання вповодж усього життя, політики, спрямованої на забезпечення ефективної зайнятості.

Список використаних джерел

1. Global employment trends : May 2009 update / International Labour Office. – Geneva: ILO, 2009. – 51 p.
2. Global employment trends: January 2008/ International Labour Office. – Geneva: ILO, 2009 – 59 p.
3. News. International Comparisons of hourly compensation costs in manufacturing, 2007 , United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Washington, 2009 (<http://www.bls.gov/ilc>).
4. Globalisation: the poor must come first. World Vision internal paper, 2002. www.worldbank.org.
5. Presentation: The Impact of Globalization and Trade Unions: Main Challenges for the Labour Movement. – International Training Centre of the ILO: Turin, Italy. <http://training.itcilo.it/>.

Гришнова Е.А., Пасека А.С. Динамика изменений социально-трудовых отношений под воздействием глобальных тенденций.

Отражены главные тенденции влияния глобализации на развитие социально-трудовой сферы и формирования человеческого капитала. Проанализированы содержательный компонент глобализационных процессов, преимущества и недостатки глобализации социально-трудовых отношений, влияние тенденций глобального экономического пространства на принципы организации труда. Показана роль транснационализации в обеспечении занятости населения и ее влияние на производительность труда. Отражена динамика роста производительности труда и уменьшения бедности работающего населения. Охарактеризованы отличия в расходах на оплату труда в регионах мира. Выделены главные тенденции развития рынка труда.

Ключевые слова: глобализация, социально-трудовые отношения, производительность труда, международная миграция.

Grishnova O.A., Pasieka A.S. Dynamics of Alteration of Social and Labour Relations under the Influence of Global Tendencies.

The basic tendencies of the globalization influence on the development of social and labour sphere and on the forming of human capital are outlined. The conceptual component of globalization processes, advantages and disadvantages of social and labour relations' globalization and the influence of the tendencies of global economic space on the principles of labour management are analyzed. The role of transnationalization in the maintenance of employment and its influence on the labour productivity is presented. The dynamics of labour productivity increase and working population poverty decrease is shown. The differences in salary expenditures by the regions of the world are characterized. The main tendencies of development of labour market are emphasized.

Key words: globalization, social and labour relations, labour productivity, international migration.

Надійшло 01.03.2010 р.